

ACHCHIQ SHUVOQ O‘SIMLIGINING MORFOLOGIYASI, TARQALISH EKOLOGIYASI VA XALQA TABOBATIDA QO‘LLANILISHI

Sadoqat Raximjonova

Farg‘ona Davlat Universiteti talabasi

Annotatsiya: *Hozirgi kunda dunyo bo‘yicha ilmiy tabbiyotda va halq tabobatida 120 mingdan ortiq o‘simliklar turlari ishlatiladi. Jumladan O‘zbekiston florasida 1000 dan ortiq turlarning dori–darmonlik xususiyatlariga ega ekanliklari to‘g‘risida ma‘lumotlar bor. O‘simliklar dunyosi – tabiatning insoniyatga bergan bitmas-tuganmas ehsoni, manbai. Shuning bilan birga, u ham o‘ziga xos bir dunyodir. Ana shu dunyo insoniyatni boqish uchun oziq-ovqat, kiydirish uchun kiyim-kechak, salomatligi uchun dori-darmon, xullas insonning yashashi uchun nimaiki zarur bo‘lsa, ana shu narsalarni muhayyo qilish uchun zamonu makonda hoziru-nozirdir.*

Kalit so‘zlar: *Achchiq shuvoq, efir moyi, tuyil spirti, keton — tuyon, pinen, xamazulenogen, xamazulen bronxial astma, revmatizm, ekzema kasalliklari.*

O‘zimizning tib ilmi sultoni sanalgan Abu Ali ibn Sinoning butun dunyoga mashhur “Tib qonunlari” kitobida 500 dan ortiq dorivor o‘simliklar tavsiflangan. Shu bilan birga, asarda dorivor o‘simliklarni yig‘ib olish, saqlash va ulardan foydalanish qoidalari ham batafsil keltirilgan. Masalan, “Sahro-dashtdan yig‘ilgan dorilarning hammasi bog‘lardan terilgan dorilarga qaraganda kuchliroq va ko‘pincha hajm jihatdan kichikroq bo‘ladi. Tog‘lardan terilgan dorivor o‘simliklardan olingan dorilar sahrodan terilgan o‘simlik dorilardan ham kuchliroq bo‘ladi. Shamol yuradigan, ochiq maydonlarda va balandlik yerlarda o‘sgan o‘simliklardan olingan dorilar boshqa yerlardan olinganlardan kuchliroq bo‘ladi” (“Tib qonunlari, II kitob”).

Respublikamiz turli-tuman o‘simliklarga, jumladan, faqat O‘zbekistonda uchraydigan endemik, relik o‘simliklarga nihoyatda boy. Yurtimizda 4500 ga yaqin turdagi gulli o‘simliklar o‘sadi va o‘stiriladi. Ular uchida dorivorlari ko‘p bo‘lib, 600 dan ortiq turidan xalq tabobatida, ilmiy tibbiyotda esa shulardan faqat 100ga yaqinidan foydalaniladi.

Insoniyat qadim zamonlardan beri har xil kasalliklarni davolashda turli ko‘kat, meva, rezavor o‘simliklardan foydalangan. Miloddan ancha oldin Misr, Xitoy, Xindiston va Turon zaminida dorivor o‘simliklardan foydalanilganliklari to‘g‘risida yozilgan qo‘lyozmalar paydo bo‘lgan.

Qadimiy Turkistonning buyuk allomalari Abu Ali ibn Sino va Abu Bakr ar-Roziylar har xil dorivor o'simliklar bilan bemorlarni muvaffaqiyatli davolaganlar. Ibn Sinoning “Tib qonunlari” asarida ta'riflangan dorivor o'simliklarning 396 turidan 165 tasi hozirgi zamon tibbiyotida qo'llanilmoqda.

O'simlik nomi. Achchiq shuvoq (erman) — *Artemisia absinthium* L., astradoshlar — *Asteraceae* (murakkabguldoshlar — *Compositae*) oilasiga kiradi.

Achchiq shuvoq (ermon) ko'p yillik, bo'yi 50—100 sm ga yetadigan o't o'simlik. Ildizpoyasi kalta va shoxlangan, undan ildizoldi barglar, gul hosil qiluvchi bir nechta uzun poyalar va bargli kalta poyalar o'sib chiqadi. Poyasi tik o'suvchi, biroz qirrali bo'lib, yuqori qismi shoxlangan. Ildizoldi barglari uzun bandli, uchburchak-yumaloq, ko'rinishda, ikki-uch marta patsimon ajralgan. Poyadagi qisqa bandli barglari har xil shaklda: poyaning pastki qismidagilari ikki marta patsimon ajralgan, o'rtadagilari patsimon ajralgan, yuqoridagilari uch bo'lakli. Bargining ayrim bo'laklari lansetsimon yoki chiziqsimon, to'mtoq uchli, tekis, ayrim bo'laklari ba'zan tishsimon qirrali.

Ermon o'simligining poya va barglarida tuklar ko'p bo'lganidan kumush rangda ko'rinadi. Gullari mayda, shingilga joylashgan sharsimon, pastga qaragan, diametri 3 mm li savatchaga to'plangan. Savatchalardan tashkil topgan shingillar ro'vaksimon gul to'plamini hosil qiladi. Savatchadagi hamma gullari sariq rangda, naychasimon. Otaligi 5 ta, onalik tuguni bir xonali, yuqoriga joylashgan. Mevasi — o'tkir uchli, cho'zinchoq, qo'ng'irrangli pista. Iyul-avgust oylarida gullaydi.

Geografik tarqalishi. Aholi yashaydigan joylarda, yo'l yoqalarida, o'rmon chetlarida, suv bo'ylarida va ekinzorlarda begona o't sifatida o'sadi. Ayniqsa, Moldova, Ukraina, Belorus, Rossiyaning Yevropa qismida (shimoliy tumanlaridan tashqari), Kavkaz, G'arbiy Sibir, Qozog'iston va O'rta Osiyoda ko'p bo'ladi. Mahsulot, asosan, Ukraina, Moldova, Krasnodar o'lkasi, Rossiyaning Yevropa qismida tayyorlanadi.

Mahsulot tayyorlash. O'simlik gullashidan oldin yoki gullash davrida faqat ildizoldi barglari tayyorlanadi. Gullaganda esa poyaning uchidan 25—30 sm uzunlikda o'rib olinadi. Yig'ilgan mahsulotlar soya, havo kirib turadigan joyda quritiladi.

Mahsulotning tashqi ko'rinishi. Mahsulot achchiq shuvoqning yerustki qismi va ildizoldi barglaridan iborat.

Yerustki qismi butun yoki qisman maydalangan, bo'yi 25 sm dan uzun va yo'g'on poyalari bo'lmagan, serbargli va gulli poyalar uchidan iborat. Poyalari biroz qirrali, yuqori tomoni mayda, diametri 2,5—4 mm li sharsimon savatchali

shoxchalardan iborat murakkab va yoyiq ro'vak bilan tamomlanadi. Savatchalar pastga qarab osilgan, bitta yoki ikkitadan lansetsimon qoplovchi barglar qo'ltig'idan o'sib chiqqan bo'lib, cherepitsasimon joylashgan, ustki tomoni sertuk, chiziqsimon o'rama barglar bilan qoplangan. Gullari mayda, savatcha chetlaridagi naychasimon, bir jinsli (onalikgullar), o'rtadagilari — voronkasimon, ikki jinsli.

Yuqoridagi guloldi barglari bandsiz, cho'ziqsimon, tekis qirrali, pastkilari — uch bo'lakli, ba'zan ikki-uch marta patsimon ajralgan. Mahsulotda gul hosil qilmaydigan serbarg poyalar bo'lishi mumkin. Poyalari yashil-kulrang, barglari — yuqoridan kulrang-yashil, pastki tomoni — kumushsimon-kulrang, gullari sariq, kuchli, o'ziga xos yoqimli hid va xushbo'y achchiq mazaga ega. Barglari uzun bandli, uchburchak — dumaloq shaklli, ikkiuch marta patsimon ajralgan yoki bandsiz uch bo'lakli va patsimon ajralgan. Barg bo'lakchalari ipsimon — cho'ziq shaklli, o'tmas uchii, tekis qirrali, uzunligi 10 sm gacha bo'lib, ikki tomonidan tuklar bilan qoplangan.

Mahsulotning achchiqlik ko'rsatkichi 1 : 10 000 ga teng. Mahsulotga oddiy shuvoq — *Artemisia vulgaris* L. o'simligining qismlari aralashmasligi kerak. Bu o'simlikning barglari faqat pastki tomoni kumushrang, ustki tomoni to'q yashil, quritilgandan so'ng esa qora rangda bo'lishi bilan ajralib turadi.

Mahsulotning mikroskopik tuzilishi. Ishqor eritmasida qaynatib, yoritilgan barglarning tashqi tuzilishi mikroskopda ko'riladi (11-rasm). Barg juda ko'p tuklar bilan qoplangan. Ularning bir nechta kichik hujayrali oyoqchasi bo'ladi. Oyoqchanning ustiga bitta ikki uchli uzun hujayra gorizontal joylashgan.

Shuning uchun bu tuklar T harfini eslatadi. Bargning har ikki tomonidagi epidermis hujayra devori biroz egri-bugri bo'ladi. Bargning har ikki tomonida ustitsalar bor. Epidermis to'qimasi ustida kutikula bilan o'ralgan efir moyli bezlar uchraydi. Bezlar 8—12 ta, 4 qavatli, ikki qator joylashgan efir moyi ishlab chiqaruvchi hujayralardan tashkil topgan (murakkabguldoshlar oilasiga xos).

Kimyoviy tarkibi. Achchiq shuvoq o'simligining yerustki qismi tarkibida 0,5—2% efir moyi (absintol), achchiq glikozid-11-rasm. Achchiq shuvoq (ermon) bargining mikroskopik ko'rinishi: lar, xamazulen, artabsin, kahrabo, olma va askorbin kislotalar, karotin, arabsin va boshqa laktonlar, artemizetin flavonoidi hamda oshlovchi moddalar bo'ladi. Efir moyi to'q yashil rangdagi zaharli suyuqlik bo'lib, tarkibida 24,1—35,2% tuyil spirti, keton — tuyon, pinen, xamazulenogen hamda tuyil spirtining efirlari bor.

Ishlatilishi. Achchiq shuvoq o'simligining preparatlari ishtaha ochadigan va ovqat hazm qilishga yordam beruvchi dori sifatida hamda jigar, o't pufagi va

gastrit kasalliklarida ishlatiladi. O‘simlikdan olingan xamazulen bronxial astma, revmatizm, ekzema kasalliklari va rentgen nuri ta‘sirida kuygan yerlarni davolashda qo‘llaniladi.

Dorivor preparatlari. O‘simlikdan damlama, nastoyka va quyucuk ekstrakt tayyorlanadi. O‘simlik ishtaha ochuvchi va o‘t haydovchi yig‘ma-choylar, me‘da kasalliklarida ishlatiladigan tabletkalar va achchiq nastoyka tarkibiga kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Karimov V., Shomahmudov A. Xalq tabobati va zamonaviy ilmi tibda qo‘llaniladigan shifobaxsh o‘simliklar. —Toshkent, 1993.
2. Kursanov A. I. vaboshqalar. Botanika 2-tom –Toshkent, 1963.
3. Mustafoyev. S.M. Botanika –Toshkent, 2002.
4. Nabiyev M. Botanika atlas-lug‘ati. —Toshkent, 1969.
5. Usmonxodjayev A., Basitxonova E., Pratov O., Djabbariv A. O‘zbekistonda o‘sadigan shifobaxsh o‘simliklarning etimologik zamonaviy ensiklopediyasi. — Toshkent, 2018.
6. Oripov. R.O, Xalilov. N.X. O‘simlikshunoslik –Toshkent, 2007.
7. Pratov. O`P, Nabiyev. M.M. O‘zbekiston yuksak o‘simliklarning zamonaviy tizimi –Toshkent, 2007.

